

УДК 070.13 (477) «XX»

Н. П. Олешко

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

**ЗАБОРОНИ УКРАЇНОМОВНОЇ ПРЕСИ В ПІДРОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ
НА ПОЧАТКУ XX ст. ЯК ПРОЯВ АНТИУКРАЇНСЬКОЇ
ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОГО УРЯДУ**

Дана стаття присвячена дослідженню заборон україномовної преси в підросійській Україні на початку XX ст. Особлива увага приділяється висвітленню архівних даних щодо агресивних засобів, які вживала російська влада для усунення україномовних журналів і газет з інформаційного простору російської держави. Результати даного дослідження свідчать про те, що проти україномовної преси даного періоду вживалися різні заходи утиску – від накладення штрафів на видання і видавців, переслідування видавців і передплатників україномовних видань до закриття видань.

Ключові слова: *україномовна преса, заборони, штрафи, великодержавний шовінізм, національна самосвідомість.*

Данная статья посвящена изучению запретов украиноязычной прессы в подросийской Украине в начале XX ст. Особое внимание уделяется освещению архивных данных о применении агрессивных мер по вытеснению украиноязычных журналов и газет из информационного пространства российского государства. Результаты этого исследования свидетельствуют о том, что против украиноязычной прессы данного периода применялись различные притеснения – от наложения штрафов на издания и издателей, преследования издателей и подписчиков украиноязычных изданий до закрытия изданий.

Ключевые слова: *украиноязычная пресса, запреты, штрафы, великодержавный шовинизм, национальное самосознание.*

The article is devoted to the study of the prohibition of the Ukrainian-language press in Ukraine under Russian rule at the beginning of the twentieth century. Particular attention is paid to the coverage of official records on the use of aggressive measures to oust the Ukrainian-language magazines and newspapers from the information space of the Russian state. The results of this study suggest that against the Ukrainian-language press of this period there were applied various oppressive measures – from imposing fines on publications and publishers and prosecution of publishers and subscribers of Ukrainian-language publications to the closing of printed publications.

Key words: *Ukrainian-language press, prohibitions, fines, great-power chauvinism, national consciousness.*

Засоби масової інформації мають потужний вплив на свідомість і підсвідомість людини, на формування історичної та культурної картини світу, в чому ми безпосередньо впевнилися протягом останніх років. Зокрема, це стосується й мови, якою надається інформація. Преса на початку XX ст. була чи не найпотужнішим засобом масової інформації. Українські періодичні видання знайомили населення з історичними, політичними, економічними, культурними подіями, спілкуючись з читачами їх рідною мовою. Преса завжди залишалась важливим чинником відродження національної свідомості, почуття національної гідності українського народу, саме вона відіграла вирішальну роль у формуванні громадської думки.

Для українського сьогодення, в умовах інформаційно-ідеологічної агресії та повної інформаційної блокади з боку Росії на Сході нашої країни та в анексованому Криму, проблема історії заборони україномовної преси знову набуває актуальності.

Тепер не на словах, а в реальному житті можна зрозуміти заклик М. Грушевського до українського народу, про те, що він має перейти до своєї рідної мови як мови освіти і культури, надати престижу українській мові, відродити повагу до своєї мови як засобу спілкування тому, що ворожа урядова політика «витравлювала» протягом століть цю повагу і нищила цей престиж [3].

Основними історичними роботами, в яких розглядається питання розвитку української преси початку ХХ ст. є дослідження А. Животка [4] та Ю. Тернопільського [7]. До питання про визначну роль української мови в усіх сферах життя, а зокрема видання нею преси, зверталось багато видатних діячів української громадськості початку ХХ століття – М. Грушевський, Д. Дорошенко, І. Франко, Леся Українка та ін. Сучасними дослідниками української преси даного періоду є О. Мукомел [5] а, М. Тимошик [8-9], Т. Бурдега [2], І. Боровець [1] та ін.

Нашим завданням є дослідити за допомогою архівних джерел ті заходи, що вживалися царським урядом для протидії виходу україномовних періодичних видань, а також проти окремих видавництв та журналістів після формального проголошення у Російській імперії свободи слова і друку у жовтні 1905 р.

Царський уряд лякало те, що українська преса, що виходила не тільки в Російській імперії, але й Австро-Угорщині, ставала доволі доступною для всіх прошарків населення, як у містах, так і в далеких селах. Подібна ситуація сприяла пробудженню національної свідомості українського народу, про що свідчило постійне надання інформації до Міністерства внутрішніх справ про кількість і зміст україномовних газет і журналів. Навіть після проголошення демократичних імператорських маніфестів 1905 р. українські періодичні видання постійно залишалися під пильним наглядом царської охоранки.

У той самий час не облишали українські видання своєю увагою й російські великодержавні шовіністи. Член Державної Думи граф В. Бобринський надав начальнику Київського охоронного відділення дані про видання буцімто за субсидією австрійського уряду в Чернівцях на Буковині українських газет «Гасло» і «Боротьба» й поширення їх в Росії [10, ф. 276, оп. 1, спр. 158, арк. 1]. Це була свідомо провокація В. Бобринського. Але такі «аргументи» проти української преси радо використовували російські урядовці. Царська адміністрація вдавалася до різних методів задля того, щоб завадити не тільки розповсюдженню національної преси серед українського населення, але й повністю ліквідувати її. За повідомленням київського губернатора було заборонено видання «Громадської думки» на час уведення в місті воєнного стану [10, ф. 295, оп. 1, спр. 33, арк. 1-11]. За даними секретного донесення Київського охоронного відділення від 3 червня 1909 року, під час ліквідації газети «Громадська думка» (18 серпня 1906 року) провели обшук у приміщенні редактора Ф. Матушевського [10, ф. 274, оп. 1, спр. 2409, арк. 724].

Після поразки революції 1905-1907 рр. у політиці російського уряду значно посилювалися прояви великодержавного шовінізму. Багато українських друкованих органів було заборонено. Періодичні видання, що продовжили своє існування, підлягали постійним перевіркам з боку комітетів у справах друку. Так до Київського тимчасового комітету у справах друку надійшло Свідоцтво № 2511 від 25 липня 1907 р. про те, що дружині дійсного статського радника Ользі Петрівні Косач, яка мешкала за адресою: м. Київ, вул. Маріїнсько-Благовіщенська, б. 97, видано свідоцтво на видання в Києві щоденного журналу українською мовою «Рідний край» із зазначенням програми, яка складалася із таких пунктів: інформація про видання урядових законів та розпоряджень; інформація про події в столицях, у Росії та більш докладніше в південних губерніях; новини щодо українського слова та мистецтва; белетристика; літературна, музикальна та художня критика; кореспонденція; іноземна хроніка; сільськогосподарські новини; об'яви [10, ф. 295, оп. 1, спр. 95, арк. 1-6].

За результатами перевірки 26 жовтня 1907 року до Київського губернатора було направлено листа, у якому зазначалося, що журнал «Рідний край» дотримується нового спрямування, але не в різкій формі, і Комітетом не знайдено в ньому статей з ознаками злочину, що карається законом [10, ф. 295, оп. 1, спр. 95, арк. 2].

Однак, зазвичай, справа не обмежувалася простою перевіркою редакційних матеріалів. Так, навесні 1907 р. під час кампанії з ліквідації українського союзу «Спілка» у Лубнах відбувся обшук

у квартирах видавців газети «Хлібороб» Володимира й Миколи Шеметів [10, ф. 275, оп. 2, спр. 35, арк. 8].

Протягом 1909-1910 рр. продовжувався наступ російського уряду на українську пресу. 1909 р. циркуляром № 10354 від 6 листопада наказувалося київському, подільському й волинському губернаторам видати розпорядження про надання примірників усіх друкованих видань до Головного управління у справах друку; циркуляром № 12047 від 16 грудня за визначенням Київського окружного суду накладено арешт на номери «Літературно-наукового вісника» за 1909 рік тощо [10, ф. 442, оп. 859, спр. 397, арк. 52].

Умови існування української преси особливо ускладнилися після видання столипінського циркуляру 1910 року про заборону українських товариств і видавництв. Активізувалися арешти, перевірки українських видань, типографій і видавництв. Того ж року Державним комітетом у справах друку було заборонено вживання на сторінках періодичних видань термінів «Україна», «український народ» [6, с. 80]. Циркуляром № 12170 від 16 листопада 1910 р. за визначенням Київської судової палати від 29 жовтня 1910 року затверджено арешт журналу «Світло» [10, ф. 442, оп. 858, спр. 457, арк. 120 об.].

Охранка пильно стежила і за поміркованими українськими виданнями. Із донесення № 52 від 28 січня 1910 року в Полтавське губернське жандармське управління про надання копії листа від «Дмитра» з Харкова до Андрія Івановича Черненка в Полтаві надавалася характеристика журналу «Українська хата». Журнал характеризувався як зразковий український друкований орган, в якому обмірковувалися питання сучасного українського життя, дешевий, але популярний і зрозумілий [10, ф. 275, оп. 1, спр. 2227, арк. 117].

Уряд вперто проголошував гасло про єдність руського народу, намагався усталити у свідомості українців різницю між «російськими» українцями та «австрійськими», а відтак визнати, що прагнення до незалежної України – це хибний та помилковий шлях.

Протягом 1911-1914 рр. проводилися систематичні заходи на загальнодержавному та місцевому рівнях щодо дискредитації та нищення українського друкованого слова в Росії. Так циркуляром Головного управління в справах друку № 10485 від 23 вересня 1911 року за наказом Головного міністра внутрішніх справ було наголошено на необхідності вчасно надавати всі віддруковані видання до місцевих комітетів або інспекторів у справах друку, які, в свою чергу, мають подати ці видання до Головного управління в справах друку [10, ф. 442, оп. 861, спр. 335, арк. 60]; циркуляром № 10692 від 29 вересня 1911 року було накладено арешт на журнал «Українська хата» за липень і серпень 1911 року [10, ф. 442, оп. 858, спр. 457, арк. 210], а циркуляром № 11824 від 27 жовтня його затверджено [10, ф. 442, оп. 861, спр. 335, арк. 239 об.]; циркуляром № 8785 від 10 серпня 1911 року накладено арешт на «Літературно-науковий вісник» за 1911 рік [10, ф. 442, оп. 861, спр. 335, арк. 209 об.], а циркуляром № 14464 від 17 грудня 1911 року затверджено його арешт [10, ф. 442, оп. 861, спр. 335, арк. 18]; циркуляром № 2738 від 28 лютого 1912 року накладено арешт на журнал «Українська хата» за січень 1912 року [10, ф. 442, оп. 858, спр. 457, арк. 285].

Циркуляром № 10129 від 4 серпня 1912 року було знищено наклад №2 журналу «Світло» за 1910 рік [10, ф. 442, оп. 858, спр. 457, арк. 375]. Циркуляром № 14484-Б від 31 жовтня 1912 року наклали арешт на газету «Сніп» за статтю «Харків, 14 Жовтня (27 Жовтня) 1912 р.» [10, ф. 442, оп. 858, спр. 457, арк. 435]; циркуляром № 13168 від 14 листопада 1912 року накладено арешт на № 43 газети «Сніп» за статтю «Мандровані дяки» [10, ф. 442, оп. 858, спр. 457, арк. 445], а циркуляром № 15750 від 24 листопада затверджено арешт [10, ф. 442, оп. 858, спр. 457, арк. 452]. Свої репресивні дії влада пояснювала доволі примітивно. Так, наприклад, Київське жандармське управління 23 листопада 1913 року повідомляло, що всі українські газети та журнали мали дві основні риси: українську мову видання і яскраве національно-шовіністичне спрямування [10, ф. 274, оп. 1, спр. 3322, арк. 23].

1914 року утиски щодо української преси набули радикального характеру. За секретним донесенням № 831 від 2 квітня 1914 року до начальника Полтавського губернського жандармського управління інформувалося, що в жодному з повітів губернії не видавалося

журналів і газет українською мовою, лише розповсюджувалися «Рада», «Маяк», «Українська хата», «Сяйво», журнал «Рілля» [10, ф. 320, оп. 1, спр. 1326, арк. 144]. Київське губернське жандармське відділення звернулося до влади з пропозицією щодо закриття українських періодичних видань, зокрема «Літературно-наукового вісника» та «Ради» як органів, що розповсюджували, за жандармським донесенням, «ідеї українського сепаратизму».

Таким чином, можемо зробити висновок, що відверто антиукраїнська політика царського уряду навіть після «демократичних» законів 1905 р. заважала розвитку і функціонуванню української преси. Влада намагалася різними засобами зупинити поширення українського друкованого слова, що, в свою чергу, призводило до критики такої політики на шпальтах українських періодичних видань.

Отже, російська влада, проявляючи агресію щодо україномовної преси початку ХХ ст., вдавалася до таких засобів:

- постійний контроль та спостереження за українською пресою, видавцями, редакторами та виданнями;
- регулярні перевірки видавців з боку комітетів у справах друку;
- обшуки у приміщеннях редакторів пресових видань;
- накладання штрафів на редакції, редакторів;
- арешти окремих чисел українських періодичних видань;
- повне знищення номерів україномовної періодики;
- заборони друку видань;
- закриття друкарень.

Разом із тим, незважаючи на всі агресивні заходи проти української періодики, українське друковане слово набувало поширення серед читачів. Воно продовжувало виконувати свою інформаційну, просвітницьку, ідеологічну місію, продукувало ідею національної єдності щодо відстоювання своїх прав, надихало український народ до національно-визвольної боротьби.

Література

1. Боровець І. Проблеми української мови та національної освіти на сторінках газети «Сніп» (1912 р.) / І. Боровець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://historical-club.org.ua/istoriya-ukrayini/ukrayina-u-skladi-rosijskoyi-ta-avstrijskoyi-imper/702-problemi-ukrayinskoyi-movi-ta-nacionalnoyi-osviti-na-storinkah-gazeti-snip-1912-r.html>.
2. Бурдега Т. Відродження української преси у Наддніпрянській Україні (1905–1907) / Т. Бурдега // Теле- та радіожурналістика: [збірник наукових праць]. – Л. : ЛНУ, 2012. – Вип. 11. – С. 16-27.
3. Грушевський М. Чи не спроможемось? // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т. 40, кн. 12. – С. 418-425.
4. Животко А. П. Історія української преси : навчальний посібник для вузів / А. П. Животко. – Мюнхен : Buch- und Kunstdruckerei CmbH, 1990. – 334 с.
5. Історія української преси: ХХ століття: Хрестоматія : навчальний посібник для вузів / Упоряд., вступ.ст. О.Г. Мукомела. – Київ : Наша культура і наука, 2001. – 350 с.
6. Олешко Н.П. Українська преса та проблеми її розвитку в Російській імперії (1905-1914 рр.) / Н. П. Олешко // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2003. – № 603. – Сер.: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. – Вип. 6. – С. 75-84.
7. Тернопільський Ю. Л. Українська преса з перспективи 150-ліття / Ю. Л. Тернопільський. – Джерсі Сіті : Видавництво М. П. Коць, 1974. – 175 с.
8. Тимошик М. С. Історія української видавничої справи : нова наукова концепція та спроби її фальсифікації / М. С. Тимошик. – К. : В-во Київського національного університету культури і мистецтв, 2012. – 31 с.
9. Тимошик М. С. Її величність - книга: Історія видавничої справи Київського університету: 1834-1999 / М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 1999. – 306 с.
10. Центральний державний історичний архів у м. Київ.